

MARDİN GELENEKSEL KONUTLARINDA DEĞİŞİM

CHANGING IN MARDIN VERNACULAR ARCHITECTURE

Nurhilal ŞİMŞEK¹

Öz

Mardin geleneksel mimarisi, Türkiye sınırları içerisinde, türüne az rastlanır örnekler sergilemektedir. Bu durumun sebebi, hem Mardin'in coğrafik konumudur, hem de Mardin'in topografik yapısıdır. Bir dağın eteğine, tepedeki kaleden vadideki anayola kadar, doğu-batı sınırları arasında konuşlanmış olan konutlar dizisi, her parselde ayrı örneklerle sunmaktadır. Bu kentte konut üretimi, artzamanlı bir süreçte, ihtiyaç ve imkan dahilinde eklenerek türemektedir. Konutlarda, alanın ve yönelmenin el verdiği noktada konutun avlusu, topografyanın da imkan verdiği noktada konutun girişinin belirlendiği bir tasarım süreci mevcuttur.

Güncel halinde, kentte konut ekleyecek bir parsel bulunmadığı gibi, bir konutun yıkılması da söz konusu değildir. Giriş yapısının içerisinden bir konutun çıkartılması, o konuta dayalı komşu konutlar ve ona yaslı üst kattaki yapılar etkilenenektir. Şu halde yüzyıl öncesinden tasarımı son noktasına ulaşmış olan bu kent, güncel kullanımda ancak konut içerisindeki değişimlere müsaade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Geleneksel Mimari, Değişim

Abstract

Mardin vernacular architecture exposes unique samples in the boundary of Turkey. The reason of this statement derives from the geographic location of Mardin and Mardin topographic structure. Dwellings were settled on the piedmont, from the castle on the top to the highway, between east and west direction. Every single settlement has shown different kind of sample due to their plots. In this city, designing a house is idiachronic and in the light of the user's needs and opportunities. Yards are settled when altitude is proper to design and entries are adjusted when topography is enable. These are the first rules of designing a house in the city of Mardin.

There is not any empty plot to settle a new house in the current condition. Furthermore, it is not possible to demolish a house in all this settlement. Demolishing a house of this pattern effects to other neighbouring houses. In this case, designing this city has been completed centuries ago and this situation allows just a chang within the boundaries of the houses.

Key Words: Mardin, Vernacular Architecture, Transformation

¹ Arş. Gör., İstanbul Teknik Üniversitesi, nurhilalsimsek@hotmail.com

1- GİRİŞ

Bu makalenin amacı, Mardin geleneksel konutlarında değişim kavramını kavramsal incelemektir. Mardin geleneksel mimarisi, Türkiye sınırları içerisinde, türüne az rastlanır örnekler sergilemektedir. Bu durumun sebebi, hem Mardin'in coğrafik konumudur, hem de Mardin'in topografik yapısıdır. Bir dağın eteğine, tepedeki kaleden vadideki anayola kadar, doğu-batı sınırları arasında konuşlanmış olan konutlar dizisi, her parselde ayrı örneklemeler sunmaktadır. Bu kentte konut üretimi, artzamanlı bir süreçte, ihtiyaç ve imkan dahilinde eklenerek türemektedir. Konutlarda, alanın ve yönelmenin el verdiği noktada konutun avlusu, topografyanın da imkan verdiği noktada konutun girişinin belirlendiği bir tasarım süreci mevcuttur.

Güncel halinde, kentte konut ekleyecek bir parsel bulunmadığı gibi, bir konutun yıkılması da söz konusu değildir. Giriş yapının içerisinde bir konutun çıkartılması, o konuta dayalı komşu konutlar ve ona yaslı üst kattaki yapılar etkilenecektir. Şu halde yüzyıl öncesinden tasarımı son noktasına ulaşmış olan bu kent, güncel kullanımda ancak konut içerisindeki değişimlere müsaade etmektedir.

Makalede, yerel mimari ve değişim üzerine genel bir kavramsal tarama yapılmıştır. Kültürün, çevrenin ve davranışın insan üzerindeki etkisi ve tüm bunların, yaşanılan çevre üzerine yansımaları bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu sebepten, yerel mimarinin nasıl oluştuğuna dair kavramsal bütün, davranış, çevre ve kültürel etkileşimler, alt başlıklar halinde incelenmiştir.

Geleneksel mimaride oluşum, etkileşen verileriyle ele alındıktan sonra, bu mimari tarzında değişime değinilmiştir. Değişim, mimari bir yapıda neden ihtiyaç duyulmaktadır ve sonuçları neler olmaktadır, sorularına kavramsal yaklaşımıştır. Mimari yapılarda değişim iki boyutta irdelenmiştir; kültürel, davranışsal, çevresel değişim ve fiziksel, fonksiyonel değişim.

Kültürel, davranışsal ve çevresel değişim, daha ziyade toplumsal ve soyut kavram boyutunda araştırılmış ve açıklanmıştır. Bu tür değişimlerin, somut yapıya etkimektedir. Fiziksel ve fonksiyonel değişimin ayrı açıklanmasının sebebi ise, konuttaki bir birimin, fonksiyon değişimine uğramasının sonucu bazen fiziksel olarak bozulma veya değişim olmakla birlikte, yalnızca işlev değişikliği de olmaktadır.

2- Geleneksel Mimari

İnsanlık ihtiyaçlarını bir piramitte derleyen Maslow(1999)'a göre, beslenme, nefes alma ve uyuma en alt tabakayı oluşturmaktadır. Bunu, insanın kendisini ve ailesini güven içinde tehlikeden uzak hissetme içgüdüleri takip eder ki bu da 'barınma' olgusudur.

İnsanı hayatta tutacak temel ihtiyaçları, nefes alma, uyuma ve yeme-içme eylemlerinden sonra, bu eylemleri gerçekleştireceği alanlar topluluğunun arayışına girmesi ve bu düzeni kendisi

oluşturması durumu, farklı meslek gruplarının farklı değer görebilir. Mimar için, bu durum, kullanıcı ve yapı, bir felsefeci için evren ve varlık, bir emlak için ise müşteri ve satış unsuru olarak atfedilebilir. Bakışlar ne kadar sofistike olursa olsun, amaçlarda bir olan konut kavramı, barınma esasını taşır. Barınma öncelik olarak dış etkenlerden korunma ve sığınma şeklinde sınıflandırılabilir. Güvenlik ve ısısal sığınmanın sağlanıldığı noktadan itibaren, konutta yaşam başlar ve yaşama şekline göre konut şekil alır.

Bir bölgenin yaşayanları mı ona entegre olur, yoksa yaşayanlar mı bölgeyi şekillendirir? Bu polemige Hanson ve Hillier şu şekilde yorum getirmektedir; toplum, alan içinde var olmaktan çok daha fazlasını yapar. Öncelikle birbirleriyle ilişkide olan insanları o alan içerisinde düzenler. İkincisi alanları; yapılar, sınırlar, yollar, bölgeler anlamında organize eder. Toplumun içindeki dinamikleriyle alan içerisinde nasıl bir düzene göre üretim yapıldığına dair bir teori üretilseydi, o toplumun ilk yerleşiminde hangi tür alansal girdiler olduğuna bakılarak başlanırdı (Hanson ve Hillier, 1984).

Konuta Lawrence, kişiden kişiye, sosyal toplum arasında, kültürler arasında ve zamanla farklılık gösteren bir olgudur, şeklinde tanım getirmektedir. Ev kavramı, bireyin aynı zaman ve yerde, diğer bireylerle ve toplumla arasındaki ilişkilere dayalı olarak değerlendirilebilir. Bu anlamlı ilişkiler yalnızca fonksiyonel değildir. Günlük yaşamdan deneyimlenerek zaman içinde yaratılır ve devamlılığı sağlanır. Bu ilişkiler yedi unsur ile bağlantılıdır: aile, toplum, devlet, eğitim, iş, inanç ve rekreasyon (Lawrence, 1997).

Uraz ve Turgut ise konuta, kullanıcı ve yerleşke arasında dinamik bir tanımdır, ve onun anlamı bu bağ arasında gelişir, şeklinde tanım getirmektedir. Bunun sonucu olarak, konut bir yer tanımındansa, alan tanımı olan bir kavram olmaya başlar (Uraz ve Turgut, 1997). Konutun alanlar bütünü olmasından yola çıkılarak yapılan bu tanımın gölgesinde form ve fonksiyona rastlıyoruz. Hanson ve Hillier ise alanı, fonksiyonun olduğu her yerdeki sosyal birlikteliğin formudur, şeklinde detaylandırıyor. (Hanson ve Hillier, 1984)

Konutun fonksiyonel alanlardan oluştuğu fikri baz alındığında, belirli bir bölge içerisinde, aynı kültüre sahip bir topluluğun konutlarının da benzer, bazen de aynı özellikler göstermesi olağan bir durum olmaktadır. Bir konutu oluşturan mekanlar, onların oluşturuluş amacındaki fonksiyonlar ve yapının tüm bu girdilerden sonra aldığı form, yalnızca 'ihtiyaç' kapsamında değerlendirilemez.

Her şeyden önce mekan toplumsal bir faaliyetin ürünüdür. Mekan şeyleri ve nesnelere içermez, her birinin kendi öznel anlamının yüklü olduğu bir nesne-varlık ilişkilerinin ürünlerini içerir (Özbek, M., 2010). Mekan, yapıda fonksiyon ve sosyal anlam arasındaki alansal ilişkiyi yaratır. Yapılardaki mekan düzenlenmesi, gerçek manada insanların arasındaki ilişkilerin düzenlenmesidir (Hanson ve Hillier, 1984). Bir yerleşmenin biçimsel özelliği o yerleşmenin sosyal yapısının bir göstergesidir (Rapoport, 1990).

Mimarların mekan için getirmiş oldukları bu önergelerin ışığında, mekan hakkında varılacak hükümlerden en birincisi sosyal yapıyla olan ilişkisidir. Modern tarz ve modern çağın ihtiyacı olarak inşa edilen konutların hemen hiçbirinde rastlamayı ummadığımız bu durum, yerel mimarının omurgasını oluşturmaktadır. Toplumun kimliğinin, kültürünün, davranış şekillerinin ve yaşama tarzının, inşa edilen konut dizisinde, malzeme kadar hayati önem taşımaktadır. Tüm bunlara ek olarak, konut tasarımında topografyanın, iklimin, yörenin, coğrafyanın ve yöresel ekonominin etkisi de yadsınmaz.

İnsanların buldukları çevrede sosyalleşmesini, barınmanın hemen ardı ihtiyaç olarak belirten Maslow(1999), aynı raddeye mahremiyet olgusunu da yerleştirmiştir. Bu olgu, çok ince bir çizgi ile komşuluk bahsinden ayrılır ve tamamen kültürün belirlediği bir getiridir. Mahremiyet, sosyalleşmenin hemen ardı beliren bir olgudur.

İnsanların giyinmesini, bedenini saklama dürtüsü, kendi bedeni üzerindeki hakimiyetinin ardından gelen mahremiyet duygusuydu. Konuttaki mahremiyet duygusu da bu durumdan çok da farklı değildir. Dışarıdan kendisini koruyan bir alanlar bütününe sahip olmak, o bütünü de dışarıya karşı koruma dürtülerini de getirdi.

İstenilen mahremiyetin tanımı ve derecesi o kültürdeki davranış kalıplarına ve bireyin kişilik ve isteklerine bağlıdır. Duvarların, sembolik veya gerçek ayırıcıların kullanımı ve mesafe, çevresel tasarımcının mahremiyete erişmek için, belli ölçülerde kullandığı mekanizmalardır (Lang, 1987).

Toplu ve paylaşılan yaşam biçiminde mahremiyet kişisel mekanın çiğnendiği veya çiğnenmediği durumların bir andaki karışımıdır. Mahremiyet düzenlemelerinin çok düzeyli bir doğası vardır. Fiziksel çevre mahremiyetin gizli görünümüne göre planlanmıştır. İnsanlar diğerlerinin gizlenmiş mekanlarını ve yollarını son derece özel ve mahrem olarak kabul ederler. İlkel topluluklarda olduğu gibi aile üyelerinin benzer yaşamlarına rağmen mekanlarda çevresel ayırım için uyguladıkları davranış biçimleri de ele alınabilir (Ünlü, 1988).

Geleneksel konutun her birimi, bu hususlar çerçevesinde şekil bulur. Birimlerin sahip olacakları her türlü malzeme, boyut, işlev ve objeler, yaşam tarzını belirler ve etki eder. İnşa edilen konuta kimin sahip olacağı kesinlikle tahmin edilemeyen modern konutların aksine, geleneksel mimaride inşası yapılmış olan konut dizisi, buraya kadar bahsedilen tüm girdileri barındırmaktadır.

Eyüce (2005), geleneksel mimarilerde yerleşme özelliklerinin, yapı biçimlenme özelliklerinin ve mekan düzenleme ilkelerinin, geleneksel kültürlerin zaman içinde oluşturdukları ve nesilden nesile aktardıkları gelenekler aracılığıyla oluştuğunu belirterek, geleneksel konut alanlarını geleneksel yapıların çevreleriyle beraber oluşturdukları ve yapıların bir araya gelme biçimleri ile karakter kazanan yerleşim bölgeleri olarak nitelemektedir.

Rapoport (1977) ise, konutu oluşturan aktiviteleri dört bileşenle tanımlıyor;

- eylemin kendisi,
- onu yapma şekli ve yapıldığı yer,
- eylemin bir parçası olan başka aktiviteler,
- sembolik yönler ve aktivitelerin anlamı.

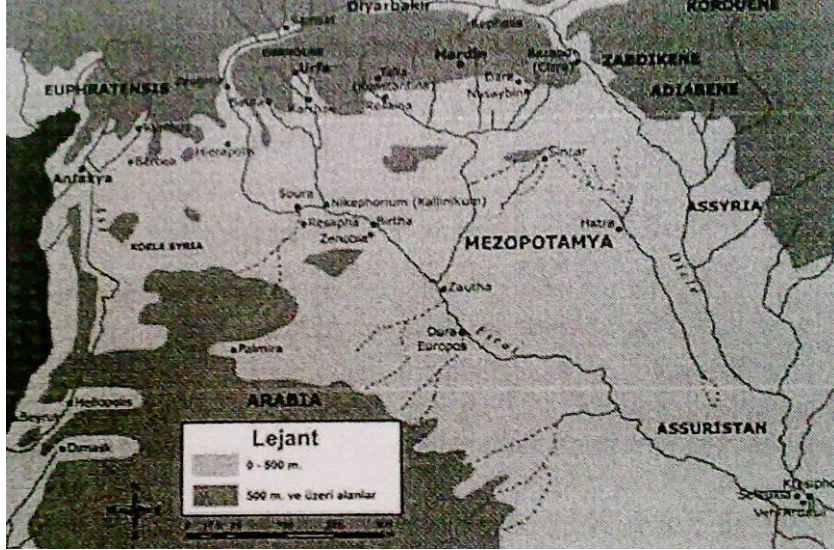
Burada Rapoport'un eylemden kastettiği, mekanları oluşturacak fonksiyonların tamamıdır. Mardin evlerinden spesifik bir örnek verirse, eylem olarak kadınların avluda yaptığı her türlü aktivite alınabilirdi. Kadınların daha çok evde iş gördüğü bu toplumun kültüründe, erkeğin gün içinde çoğunlukla dışarıda oluşundan kaynaklı, kadınlara evin hudutları içerisinde bir özgürlük tanımı verilmiştir. Avlu birimi, ev işlerinin çoğunun görüldüğü alan olarak tanımlansa da, komşuluk ilişkilerinin, sosyalleşmenin, kadının dışarıda olma duygusunun ve geniş alan kullanımının da eylemin birer parçası olarak görülebileceğini söyleyebiliriz.

Low'un avlulu plan için yorumu; çok farklı sebeplerden tercih edilmiş olabilir, iklimsel olarak belirli rüzgarların hakim olunması sağlanabilir, şeklidir. Ev halkının farklı aktivitelerine mahal verir, örneğin baklagillerin kurutulma işlemi gibi. Bazı merasimlere mahal verebilir. Ama en önemlisi, hayatlarının büyük bölümünü evde geçiren kadınların aktiviteleri için açık hava olanağı verir. Sıcak havalarda ve yaz aylarında, damda yatma imkanı tanır. Avlu çevresindeki pencere düzenleri yalnızca iklimsel faydalara değil, aynı zamanda gizliliğe de imkan verir (Low, Chambers, Rapoport, 1989).

Altman (1986) geleneksel konut için, bir kültür, sosyolojik gelişme, zaman ve alan bütünlüğüdür, ifadesini kullanmaktadır. Bu hareket bütünlüğü, tam anlamıyla, ayrı unsurların birleşimini değil, bir unsurun diğer unsura bağlı olduğu ayrılmazların birleşimidir (Altman ve Rogoff, 1986). Bireyler, kültürlerinin desteklediği ve çevrelerine adapte bir kavramsal üslup geliştirir. Bu farkların arasındaki analizde davranışsal, kültürel ve çevresel değerlendirmeler en önemli adımdır (Berry, 1980). Yerel mimaride oluşumu sağlayan en önemli üç etken olarak Berry'nin kültür, çevre ve davranışı örneklemesinin en başlıca sebebi, bu üç verinin, Altman ve Rogoff'un bahsettiği 'ayrılmazlar' oluşudur. Geleneksel bir konutun her detayında bu veriler gizlidir. Nitekim bir kapının malzemesi çevreyle ilgili bir seçim olarak görülebileceği gibi, kültüre bağlı bir tercih de olabilir.

3-Mardin Geleneksel Konutları

Mardin'e ait, bilinen ilk yazılı bilgi milattan sonra IV. yüzyıldandır. Bizans'ın putperest tarihçisi Ammianus Marcellinus'un Amid (Diyarbakır) ve Nisibis (Nusaybin)'i birbirine bağlayan yolun Maride (Mardin) ve Lorne kaleleri arasından geçtiğini belirten notu, şehirden söz eden ilk ifadedir. Bunun dışında Mardin'in IV. yüzyıldan önceki durumuna, ilişkilerine ait elimizdeki yegane şeyler söylencelerdir (Alioğlu, 1996).

Şekil 3.1 : Roma İmparatorluğu'nda Doğu Sınırı (Karagülle, 2009)

Mardin, insanlık tarihinde tarımın ve yerleşik hayatın başladığı Mezopotamya'nın kuzey sınırındır; İranlı Pers ve Sasanilerin temsil ettiği Doğu uygarlıkları ile Roma-Bizans'ın temsil ettiği Batı uygarlıklarının uzun yıllar temas ve mücadele ettiği bir sınır olmuştur. Doğu'nun büyük istilacı güçlerini (Moğollar ve Timur) görmüş ve Anadolu'daki ilk Türkmen hanedanlıklarından bir olan Artuklulara yüzyıllarca başkentlik yapmıştır (Sarı, 2010).

Artukoğulları'nın kente kazandırdığı güçlü kimlik, Anadolu'ya doğudan getirilen değerler için anlamlı bir uygulama ortamı sağlamış, bu durum kesintisiz varlığını sürdürmüştür. Gereksinim duydukça evlerin avlu çevresine katlar eklenerek yükseltilmesi, bir anlamda kentin dikine gelişmesini sağlayarak, yaratılan ortamın sürekliliğinin temel nedenlerinden biri olmuştur. Ortaçağ'da Anadolu'nun kazandığı yeni kimliği en çok koruyan kentlerden Mardin'in bu özelliğini sürdürmesi, çok yönlü önem taşımaktadır (Sözen, 1996).

Artukoğulların'dan sonra Akkoyunlular ve Karakoyunlular egemenliği ellerine geçirirler. Mardin'in Osmanlı yönetimine girmesi XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşir. Şehir, ortaçağda edindiği önemi 19yy'a kadar oldukça korur. Bu yüzyıldan sonra ise, imparatorluğun içinde bulunduğu duruma paralel olarak, ivmesi giderek artan bir biçimde zayıflayarak gücünü yitirir. Bu, Mardin'i XX. yüzyılda, Türkiye Cumhuriyeti istatistiklerinde en geri kalmış şehirlerinden biri olma noktasına doğru getirir (Alioğlu, 1996).

Alioğlu'nun geri kalmışlık olarak betimlediği bu duruma Aydın, "Osmanlıların devraldığı Mardin kenti, askeri-idari açıdan bağlı olduğu Diyarbakır vilayetinin, yönetim merkezi olan Diyarbakır'dan (Amed) sonra nüfusça bölgenin en kalabalık ikinci kentiydi", şeklindeki verileriyle yaklaşmaktadır. Zirvesinde, ele geçirilmesi oldukça zor olduğu değişik kaynaklarda belirtilen kalesiyle, çok uzaklardan kolayca fark edilen oldukça etkileyici, yüksek bir tepenin yamacında kurulmuş olan kentin dokuz mahallesi vardı. Bu mahalleler, dönemin yerel kaynaklarında ve halk

arasında ‘beden’ olarak anılan bir sur ile çepeçevre kuşatılmıştı. Osmanlı öncesi dönemlerden beri, kalenin batı iç kısmında, sayıları 200 ile 300'lere ulaşan miktarda ev vardı (Aydın, 2001).

Şekil 3.2 : Mardin Kalesi Altan Görünüm (Şimşek, 2009)

Bu evlerin sayısı, yıkımlar ve yapımların dengesi ile günümüzde de korunmaktadır. Hanelerin sahiplerinin mezhepleri, ırkları, dinleri hakkında ancak oran olarak bilgi verilebilmekte, mahalle bazında veyahut inşa tarzında bu evler gruplandırılmamaktadır. Sarı, bu etnik köken farklılıklarına şu şekilde yaklaşmaktadır: “Mardin farklı birçok dine inanan insanların bir arada yaşadığı çok dinli bir kenttir. Farklı mezhepleri ile Müslümanlar ve Hıristiyanlar, Yahudiler, Melek Tavus’a inanan Yezidiler, güneşe tapan Şemsiler. Bu farklı dinlerin büyük oranda belirleyici olduğu çok etnikli bir kenttir. Müslüman Araplar, Kürtler ve Türkler; Ortodoks Katolik ve Protestan Süryani, Ermeni ve Keldanizler; Yezidi Kürtler, Kafkas göçmeni Çeçenler bulunmaktadır” (Sarı, 2010). Kent bu etnik gruplara göre bölümlenmiştir. Ancak zamanla yaşanan değişim sonucunda gayri Müslim ve Müslüman Mardinli ailelerin büyük kentlere veya ülke dışına göçleriyle yerel nüfus önemli oranda azalmıştır (Noyan, 2008).

Mardin yerel nüfusu, yalnızca modernizmin getirdiği yeni kent oluşumlarına merakla azalmıştır şeklinde bir kanı, tamamıyla yanlış bir tümevarım olacaktır. Bu kentteki farklı mozaikten farklı etnik kökenlerin ‘barış içinde’ yaşadığı yılların varlığı doğru olduğu kadar, savaşıardan, baskılardan ve sonucunda göçlerden etkilendiği de aşikârdır. Mardin’de inşa edilmiş konutların yapım tarihlerinin kesinliği olmamakla birlikte, yüzyıllara dayanan konakları da mevcuttur. İnşa edilmiş olan konutların tamamı, döneminin izlerini taşısa da, her bir yerleşim, Mardin geleneksel mimarisinin seçkin örneklerinden olmaktadır.

Geleneksel mimari, geleneğin tanımlanma tarzından da anlaşılabilirliği gibi, hala yaşayan, kullanılan töresel alışkanlıklara göre üretilip tüketilen bir mimaridir. Özer'e göre ise geleneksel mimari, işlev olarak zaman aşımına uğramamış tarımsal düzenli yaşamı tariflemektedir (Özer, 1979). Eyüce (2005), bir antropolog gözü ile bakıldığında, geleneksel mimarilerin endüstrileşmiş ya da endüstrileşme öncesi toplumların, geleneksel toplumların mimarisi olduğunu belirtir. "Geleneksel toplumların, üretim ve tüketim ilişkileri başta olmak üzere tüm yaşam biçimlerini yönlendiren gelenekler, nesilden nesle aktarılan bilgi, beceri, görgü ve edimimler olarak tanımlanabilir" (Eyüce,2005). Eyüce, geleneksel toplumların ürettiği 'geleneksel ürünlerin' niteliklerinden söz ederken, göz önünde bulundurulması gereken ilk noktanın, bu ürünlerin üretim süreçlerinin de geleneksel olmasına dikkat çeker (Karagülle, 2009).

Mardin geleneksel mimari incelendiğinden gözümüze çarpan ilk olgu topografya olduğu kadar, yaşam ünitelerinin art zamanlı inşa edilmiş olduğu gerçeğidir. Bu artzamanlılık, konutları, 'sınırlandırılmamış form' grubuna dahil eder ve kullanıcı merkezli ve katılımcı odaklı olmasını sağlar.

Sınırlandırılmamış (open-ended) form, yerleşkenin inşasının ve tasarımının 'son hal'inin var olmaması durumudur. Alan kullanımı, teknik tesisat, şekillenme ve evin tamamlanması zaman içine yayılmış bir işlemdir ve gelişimi olan bir süreçtir. Sınırlandırılmamış bu form anlayışı, esas olarak, bir iskelet ve çatısı halinde teslim edilen konut şeklindedir. Hücrelerin ve sirkülasyonun noktaları belirlidir ve bunların varlığı ihtiyaç dahilinde yapımı ve yıkımı gerçekleştirilir (Oakley, 1970). Oakley'in bu konudaki yaklaşımı, 'planlanmamış plan', 'tamamlanmamış konut', 'sınırları olmayan yerleşim' olgularına genel bir açıklama mahiyetindedir. Rapoport'un 'mimarsız tasarımlar' olarak gruplandığı bu yapım tekniği, tamamen süreç ve ihtiyaç odaklıdır (Rapoport, 2004).

3.1. Mardin'e özgü planlama teknikleri ve mekanlar

Mardin'de Artukoğulları'ndan sonra yapısal faaliyette bulunan diğer Türk devletleri Akkoyunlular ve Osmanlılardır. Her iki dönemde de, Artukoğulları çağında edinilen yapım geleneği sürdürülmüştür. Dini ve sosyal amaçlı yapıların tasarlanmasına devam edilmiş, ancak önceki döneme yeni yorumlar getirme arayışı, yerini tekrara bırakmıştır. Geleneksel şehir sınırları içinde gelişim, yine bir önceki dönemde olduğu gibidir. Akkoyunlu ve Osmanlı egemenlikleri sırasındaki yapım eylemleri de belirgin bir biçimde sur dışına taşmamıştır (Göyünç, 1996).

Her yerleşme birimi, kendi içinde adeta küçük bir şato veya bir kale gibidir. Eski yapılarındaki fizyonomi; buranın hareketli tarihinin fiziki şartlarla ahenkleştirilmiş bir kompozisyonudur. Mardin'de hiçbir evin penceresi ötekinin penceresiyle yüz yüze gelmemektedir ancak hepsi, bir diğerinin duvarını görebilmektedir (Noyan, 2008). Moloz taş ve harç karışımından oluşan tonozların yapımında ahşap ve çamur kalıplar kullanılmıştır. Ahşap kalıp, tonozu belirleyen kemerler için oluşturulur. Bunların arası çamur ile tonozun çeşidine göre biçimlendirilerek kalıp oluşturulur. Daha sonra da, üstüne moloz taş

ve harçtan tonoz örgüsü yapılır (Alioğlu, 1989). Aynı zamanda kenarlarda döşeme yükünü azaltma, ısı ve ses izolasyonu sağlamak için döşemede kullanılan toprak dolgusunun arasına bu iş için özel olarak imal edilmiş boş küpler kullanılmıştır (Noyan, 2008).

Mardin'deki taş yapılarında dikkat çeken diğer özellik, yapılardaki temiz su ve pis su tertibatıdır. Yapıların genelinde bir veya birden fazla kuyu bulunmaktadır. Bu kuyular yağmur suların biriktirilmesinde depo görevi görmektedirler (Noyan, 2008). Kışları yağın kar, teraslardaki kar pencerelerinden (takıt'ıl selc) dışarı atılır. Yağmur ve kar suyu, çörttenlerden bir alt katın su kanalına aktarılır ve en alt kattaki sarnıçlarda kullanılmak üzere birikir (Mardin şehir rehberi).

Mardin evlerini kapalı, açık ve yarı açık mekanlar olarak irdelemek en doğru çözüm olarak görülmektedir. Kapalı ve yarı açık mekanların planlamada ilginç sonuçlara neden olan verilerden biri, onların boyutlarındaki standartlaşmanın izleridir.

Bu konutlarda yapılan mekansal ayırmda, kapalı olarak, yaşama birimleri, mutfak, işlik, kiler, ahır örnek verilebilirken; yarı açıkta revak ve eyvan yer almaktadır. Açık mekanlar ise, hemen hemen her evde rastlanılan teras, avlu ve damdan oluşmaktadır.

Avlu, bu yörede her evin bel kemiği veyahut omurgası gibi bir niteliğe sahiptir. Konut, önceden girişi ve oturduğu parsel sayesinde sınırları belirli olan avluya göre şekil almaktadır. Odaların, eyvanların ve diğer her birimin avluya açılacağı bir arayış söz konusudur. Avlular, gününün neredeyse tamamını ev hudutlarında geçiren hane kadınının, hemen her eylemine imkan verir. Özellikle kışlık yiyecek depolamak için gündüzden akşama kadar sergilenen eylemler - salça, pestil, turşu yapımı gibi – avlularda vuku bulmaktadır.

Avlular aynı zamanda doğal bir bakış açısıyla ve evi dışardan yalıtma özelliği ile avlu bir mikro klima ayarlayıcısı/düzenleyicisi görevi yüklenmektedir. Söz konusu doğal belirlenimci savı destekleyen bir diğer oluşum da dışa kapalı avlulu evlerin birbirlerine yanaşarak, hatta bitişerek, adeta bir hücre yapı oluşturmalarıdır. Bu hücre yapının ortaya çıkardığı kent dokuları adeta içi boşluklu tek bir yapı görünümündedir. Bu tür bir yapılaşmada ısı kaybı ve kazancı, doğal olarak en aza indirgenmiş olmaktadır (Eyüce, 2005).

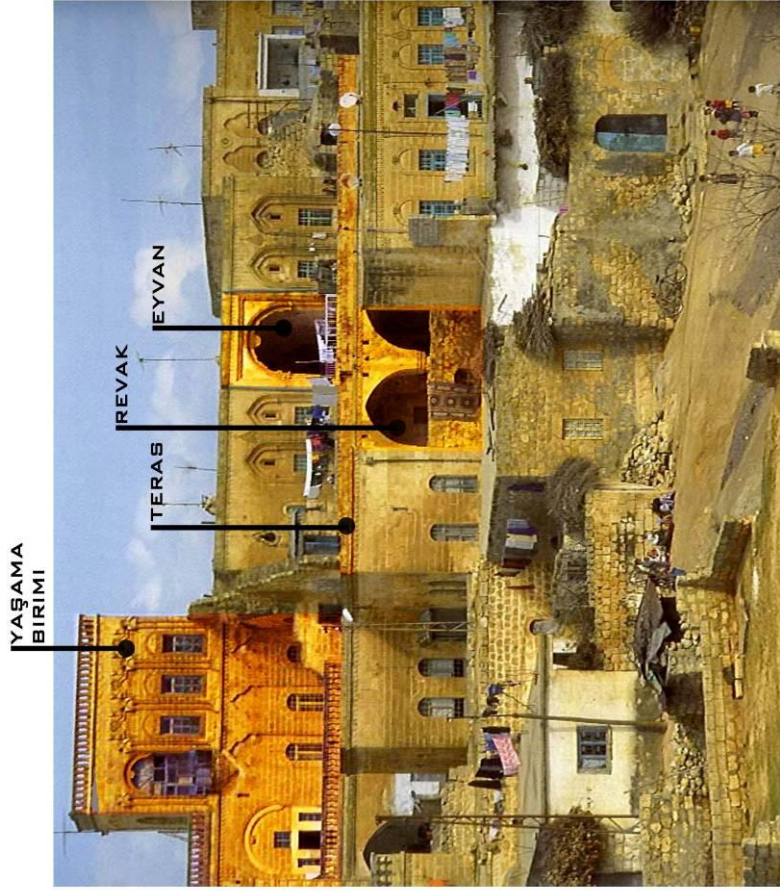
MARDIN GELENEKSEL MIMARI

KONUT BIRIMLERI

-AÇIK

-YARI AÇIK

-KAPALI

Şekil 3.3 : Konut Birimleri Analizi

Anadolu'da birçok yerleşmede, geleneksel evlerin giriş katlarının kalın masif duvarlar ile sokaktan ayrıldığı, ancak üst katlarda dışarıyla görsel anlamda bir bağlantı kurulduğu bilinmektedir. Bu bağlantı üst odalarının bol pencereleli tasarlanmasıyla ve karakteristik bir yapı ögesi olan çıkıntılarla sağlanmıştır. Mardin evinde de giriş katları ile sokak arasında kalın, masif ve yüksek taş duvarlar vardır. Bunlar bölgenin toplumsal yapısına bağlı olarak savunma ve avludaki mahremiyeti koruma amacıyla yapılmışlardır (Alioğlu, 2000).

Avludaki mahremiyet, sokak ile kurduğu ilişkide geçerli olduğu kadar, güneş ile de geçerlidir. Yazın güneşin etkisinden kurtulacak ve gölgesini kullanacak olan hane halkı, yaz günlerinde aktivitelerini yapabilmek için gölgeyi kovalarlar ve günün hangi saatinde, avlunun hangi noktasında iş görecekları bellidir. Avlularda nadiren eyvanlardan ziyade, ortamın nem dengesini sağlamak amacıyla su ögesi kullanıldığı görülmüştür.

Yarı açık mekanları belirleyen iki unsur da revak ve eyvandır. Eyvanlı ev, Güneydoğu Anadolu'da sık sık simetrik biçimlenmiş bir tümel yapı olarak karşımıza çıkar. Ancak, özellikle büyük ölçekli yerleşmelerde, eyvanlı evin bu özelliğini koruyamadığını da görüyoruz. Bunun nedeni, olasılıkla bölgedeki iç avlulu ev geleneğinde, tümel biçimlenme ilkesinin geçerli olmasıdır (Günkut, 1985).

Eyvanlar, yazın ve kışın, yeri geldiğinde avlu ve teraslardan daha çok kullanılan bölümler olmaktadır. Sebebi, yazın her daim gölge, kışınsa her daim rüzgardan korunaklı yapısıdır. Bazı konutlarda rastlanılan sel-sebilli havuzlar da, sıcak-kuru iklimin en çok ihtiyaç duyduğu nemi, ortamda tutmak için en kesin çözüm olmaktadır. Eyvan, odalar arası bağ sağladığı gibi, yeri geldiğinde bir yabancı konutta ilk karşılandığı, çağdaş konutta alışılan, antre işlevini görmektedir.

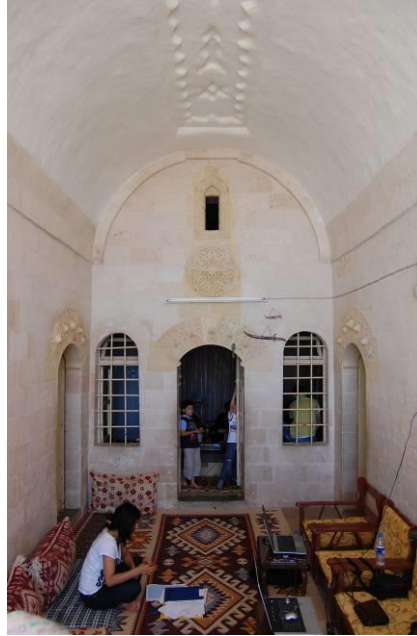
Kapalı mekanlar olarak gruplandırılan birimlerin başında odalar gelmektedir. Yaşam katının en önemli mekanı odalar, önceden belirlenmiş bir yapı kitlesi içinde yapılan bölmeler sonucu elde edilen birimler değildir. Odaların boyutları ve geometrik şekilleri bulunduğu kat planında diğer mekanlar tarafından belirlenmez. Zeminde ise, parsel boyut ve şekillerindeki çarpıklıklar veya topografyadaki eğim, birinci kattaki her biri yaşama birimi niteliğindeki odalara yansıtılmaz (Karagülle, 2009).

Yaşama birimi olan odalar, gündüzleri ve geceleri farklı işlevlere mahal vermektedir. Yatma, yemek yeme, oturma ve misafir ağırlama aynı hücrede gerçekleşir. Bu hücrelerin duvarlarında, eylemler için gerekli olan hareketli mobilya ve malzemeler için farklı boylarda depolama üniteleri, yani nişler bulunur. Küçük olanlara taka denir ve mumluk görevi görür. Büyük boyutlu olanlara ise, beyt'ıl ifreşet denir ve içerilerine yatma eylemi için gerekli döşek ve yorgan gibi malzemeler depolanır. Böylece gündüz oturma gece yatma mekanına kolaylıkla dönüştürülebilir.

Odalarda ova cephesinde, kameriye denilen tepe pencereleri, gündüzleri kapakları açılması halinde, oda içi sirkülasyonu sağlayan elemanlardır. Farklı figürlerde, damla, güneş bazen de hac şeklinde karşımıza çıkarlar. Bu figürler, bu evler inşa edildiği zamanlarda, hane halkının ırkını ya da dininin simgesi iken, şimdilerde ifadelerini yitirmiş durumdadır.

Güneye, ovaya bakan ve “manzara” denilen başoda ev sahibinin varlığını ifşa eder. Odada sergilenen taş işçiliği ve daha çok büyük ailelerin başodalarında olan mihrap ailenin statüsünü gösterir. Bu odaların arkasında bazen “işlik” (ıpğeyri) denen, daha çok kiler gibi kullanılan odalar olur. Misafirlere çay-kahve yapılan ve genelde başodaya kapısı olan kahve ocağı (kahvecağı) ise Mardin evine özgü bir mekandır (Mardin şehir rehberi).

Son olarak, kapalı mekanları oluşturan bir diğer birim ise, evin en alt katını oluşturan avlu katında kışlık yiyecekler depolandığı, evin gelirini sağlayan ticari ürünler (buğday, nohut, zeytin, dokuma, vs.) saklandığı ve daha büyük ailelerde binek hayvanların ahırüdür.

Şekil 3.4 : Kapatılmış Eyvan Örneği, Tatlıdede Evi (Mehmet Baran Arşivi)

3.2.Mardin Konutlarında Tipoloji

Mardin konutlarını, Türk evlerinde Sedat Hakkı Eldem'in veya Mine Kazmaoğlu, Uğur Tanyeli'nin yapmış oldukları gruplandırmaya tabi tutamamaktayız. Bu durumun sebebi, topografyaya bağımlı, özel çözümlerle inşa tekniğinin mevcut olmasıdır. Bu bölgenin yerel mimarisinde konut oluşumu, avlunun bir noktaya oturtulmasının ardından diğer birimlerin kendilerine yer bulması sağlanmıştır. Şu halde, konutlara girişler, merdivenler ve yaşam birimleri ve avlu/eyvan ilişkileri konuta özgün bir hal almaktadır.

Bu verilere ek olarak, Alioğlu (1989), Mardin konutlarının yaşam birimlerine göre bir sınıflandırmaya gitmiştir. Yaşam birimlerinin formlarını L, ters T ve dikdörtgen olarak üç sınıfa ayırmış ve bu sınıflandırmaya konutları yerleştirmiştir. Buna ek olarak, konutların birimlerden oluştuğunu ispatlamıştır. Her birimin belirli ölçüdeki birer kare modülden yola çıkılarak ve o modülün çoğaltılmasıyla elde edildiği sonucuna varmıştır.

Bu alandaki konutların avlulu/avlusuz, eyvanlı/eyvansız veyahut eyvandan ulaşılan yaşama birimi sayısına göre bir tipolojiye oturtmak yersiz olacaktır.

3.3. Mardin Konut Mimarisinde Değişim

Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde geleneksel mekanların çözüldüğü ve çöküş sürecine girdiği noktada, rantı yükselen geleneksel dokuyu korumak son derece zordur. (Alioğlu, 1996)

Değişim süreçlerinde evlerin süreleri ve oluşum biçimleri kültürlerin karşılaştıkları etkileşimlere koşut olarak bir kültürden diğerine farklılaşmalar göstermektedir. Gelişmeler niteliğinde olan değişimler bazı kültürlerde uzun süreli ve sürekli, bazılarında ise kısa ve kısır olabilmektedir. Dönüşüm ve yok oluş bazen bir süreye yayılmakta, bazen ise çok kısa sürede gerçekleşmektedir (Eyüce, 2005).

Değişim, bazen dönüşüm bazen de gelişim çerçevesinde vuku bulabilmektedir. Yürekli, yerel konutun önemli bir özelliği olarak büyüme konusundaki esnekliği örnek gösterir (Yürekli, 2005). Bu esneklik, gerek konutun ilişik olduğu alan, gerekse komşularıyla olan mekansal ilişkisi konusunda geçerli olmaktadır. Eyüce ise konuya şu şekilde yaklaşmaktadır: “Geleneksel mimarilerin uğradığı değişimlerin başında büyümeler gelmektedir. Yapıya dönüşmüş bir ana mekan biriminin oluşması ve zaman içinde bu birime diğer birimlerin ara öğeler aracılığı ile veya bu öğeler olmadan eklenmesi ile başlayan büyümeler her kültürde farklı biçimlerde gerçekleşmektedir” (Eyüce, 2005). Kültür ile değişimin ayrılmaz bir bütün olduğunu savunan Eyüce, konutta gerçekleşecek her türlü değişimin izini kültürde bulabileceğimizi savunur.

Mardin evlerindeki en büyük boyutlu ve artık neredeyse dönüşüm denilebilecek değişim, evlerin bölümlenmesidir. “Saray yavrusu türündeki Mardin evleri, zaman içinde aile tiplerinin küçülmesi sonucu bölümlere ayrılarak kullanılır duruma gelmiştir” (Noyan, 2005). Aile tiplerinin küçülme sebepleri daha önceki bölümlerde açıklanmıştır. Bu sebeplerin sonucu evlerin kısım kısım ayrılmasıdır. Bazen bir eyvan ve ona ekli yaşama birimleri, bazense katlar halinde bölümlenen konutlar, günümüzde akrabalık ilişkisi bulunmayan kişiler tarafından kullanıcı bulmaktadır.

Mardin konutlarında tipolojik olarak değişimi gruplandırabileceğimiz bir durum söz konusu olmamaktadır. Fakat mahalle olarak bunun ayrımı aşikardır. Bunun da sebebi, önceden de belirtildiği

gibi, her mahallede aslında farklı etnik yapıdaki kişilerin çoğunlukta olmasıdır. Mardin tarihinde ilk yerleşimin görüldüğü mahalleler olan Şar, Latifiye ve Necmeddin mahalleleri, nispeten Teker, Ulu Cami ve Diyarbakır mahallelerine kıyasla daha az eklemelere maruz kalmıştır. Bu açık ara farkın sebebi göçlerin ardından yerleşen, kira karşılığında oturanların konutları değiştirememesidir. Buna karşılık konutun sahibi olarak oturan kesimin, ihtiyaç dahilinde betonarme ekler yaparak, mevcut yapının ciddi değişime maruz bırakmasıdır. Son çıkartılan yönetmelik emirlerine göre, bu eklerin tamamı temizlenmektedir.

3.4. Mardin yerel konutunda değişen mekanlar, sebep ve sonuçları

Bir yerleşimin aile veyahut akraba bazında olanı, yalnızca hane halkı ve onların yaşam tarzı ile ilgili olabilirken, bu kentteki bazı köklü değişimlerin ana sebebi, göçtür. Bu topraklarda yaşayan farklı etnik yapıdaki insanların, yalnızca belli bir inanca sahip olanların bu bölgeyi terk etmesi halinde yaşanan değişimler, yalnızca bir konut yerleşkesini değil, tüm kentin dengelerini değiştirmiştir.

1964'te patlak veren Kıbrıs bunalımı, 6-7 Eylül olaylarından sonra ülke genelinde Hıristiyanlar üzerinde yoğunlaşan baskıların örtük biçimde artmasına sebep olmuştur. Mardin ve çevresinden batıya göçün nedenleri ekonomik ve etnik baskılar olarak tespit edilmiştir. Göç eden azınlıklar genel olarak Amerika'yı, Lübnan'ı ve İstanbul'u tercih etmişlerdir (Noyan, 2008). Bu yeni şehir ve ülkeler, geri dönmeyecek ve yeni bir hayat başlangıcı olarak görülmekteydi ve bu durum, gerideki dengeleri tamamen değiştirecekti.

Konut sahipleri göçleri sırasında konutlarını satmamışlardır. Geride bırakmış oldukları çok değerli ve büyük oturumlu evlerinde oturmaya talip yerliler bulunmaktaydı. Süryani azınlığı, evlerini, yaşamlarını Mardin sınırlarında sürdürenlere kiraya vermiştir çünkü geriye dönme kendileri için değil, çocukları veyahut torunları için vuku bulacaktı. Nitekim üç neslin ardından, günümüzde geri dönüşleri ve talepleri başlamış bulunmaktadır. Bu durum da, gidişleri kadar yankı uyandırmış ve değişime neden olmaktadır (Sesli veri, Mehmet Baran Röportaj).

Yaşanılan tüm değişimler göç sebepli olmadığı gibi, göçün yarattığı sonuçlar da yalnız değildir. Ekonomi, modern çağ dürtüleri, ailedeki fert sayısı gibi farklı etmenler de mevcuttur. “Değişen değer ve imgeler, değişen yaşam şeklinin de sonucudurlar. Buna bağlı olarak kullanıcın yapısal çevreden beklentileri, istekleri ve gereksinimleri farklılaşır ve değişir. Bir örnek olarak, geleneksel yerleşmelerde Türkiye’de kullanıcıların büyük bir bölümü betonarme yapıları, geleneksel yapılara yeğ tutmaktadır. Bunun temel nedenlerinden birisi yapılan araştırmalarda eski ve geleneksel konutların bakım zorluğu ve onarım maliyetlerinin yüksek oluşudur” (Ünlü, 1986).

Kaynakça

- Alioğlu, F., 1986: Mardin, Söylenceler ve Tarih, Arkitekt Dergisi, Sayı:3
- Alioğlu, F., 1989: Geleneksel Mardin Şehir Dokusu ve Evleri Üzerine Bir Deneme, İstanbul Teknik Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul
- Alioğlu, F., 2000: Mardin Şehir Dokusu ve Evler, Kent Yayınları, İstanbul
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O., Ünsal, S., 2001: Aşiret- Cemaat- Devlet, Mardin- Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- Eyüce, A., 2005, Geleneksel Yapılar ve Mekanlar, Birsen Yayınevi, İstanbul
- Günkut, A., 1985: Doğu ve Güneydoğu'daki Tarihsel Ev Tiplerinde Anlam, İstanbul Teknik Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul
- Hanson, J., Hillier, B., 1984: The Social Logic of Space, Cambridge University Press, İngiltere
- Karagülle, C., 2009: Yerel Verilerin Konut Tasarım Sürecinde Değerlendirilmesi, Mardin Örneği, İstanbul Teknik Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul
- Lang, J., 1987: Privacy, Territoriality and Personal Space-Proxemic Theory, Creating Architectural Theory, The Role of the Behavioral Sciences in Environmental Design, New York
- Lawrence, R. J., Hacıhasanoğlu, O., Turgut, H., Ünügür, M., 1997: Culture and Space in the Home Environment, Dünya Yayıncılık, İstanbul
- Low, S., Chambers, E., Rapoport, A., 1989: Housing, Culture, and Design, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania
- Noyan, S., 2005: Yıldızlara yakın şehir, Mardin, Dizgi Baskı, Ankara
- Noyan, S., 2008: Bir şehir, bir malikane, sıra dışı evler, Mardin, Dizgi Baskı, Ankara
- Özbek, M., 2010; Kent, Kültür ve Konut, Network Kültür ve Mekan Toplantıları Bildiri Kitabı, Bahçeşehir Üniversitesi, Uğur Yayıncılık, İstanbul
- Rapoport, A., 1977: Human Aspects of Urban Form, Towards a Man, Environment Approach to Urban Form and Design, Pergamon Press, Oxford
- Rapoport, A., 1990; History and Precedent in Environmental Design, Plenum Press, New York
- Sarı, E.; 2010: Kültür, Kimlik, Politika-Mardin'de Kültürlerarasılık; İletişim Yayınları, İstanbul
- Sözen, M., 1996: Mardin'i Korumak Ulusal Görev Olmalıdır, Arkitekt Dergisi, Sayı:3
- Ünlü, A., 1986; Geleneksel Çevrelerde Tasarım Verilerinin Saptanması İçin Bir Model, İstanbul Teknik Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul
- Ünlü, A., 1998; Çevresel Tasarımda İlk Kavramlar, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul
- Ünlü, A., 1999: The Syntactic Analysis of Turkish Houses Between 17th and 19th Centuries 2nd International Space Syntax Symposium, Brezilya